

Irena Niedźwiecka-Filipiak

dr hab. inż. arch., prof. UPW

Uniwersytet Przyrodniczy we Wrocławiu, Wydział Inżynierii Kształtowania Środowiska i Geodezji,

Katedra Architektury Krajobrazu

ORCID: 0000-0001-9758-7175

Zuzanna Borc

prof. dr hab. inż. arch., prof. em.

Uniwersytet Przyrodniczy we Wrocławiu, Wydział Inżynierii Kształtowania Środowiska i Geodezji,

Katedra Architektury Krajobrazu

Liliana Serafin

dr inż.

Rynek jako wyróżnik krajobrazu małych miast oraz wsi o tradycjach miejskich na Dolnym Śląsku

Old market square as a landscape distinguishing mark of small towns
and villages with urban traditions in Lower Silesia

Streszczenie

Artykuł dotyczy małych miast na terenie województwa dolnośląskiego. Badaniami objęto miasta do 5 tys. mieszkańców i wsie o korzeniach miejskich. Bez względu na obecny status miejscowości te mają specyficzny charakter z wieloma interesującymi wyróżnikami krajobrazowymi. Jednym z tych elementów w miastach o średniowiecznym rodowodzie jest rynek. Z biegiem czasu zmieniała się nie tylko ranga małych miast, ale także funkcja rynku. Celem przeprowadzonych badań była analiza obecnego zagospodarowania, funkcji i rangi rynku oraz określenie, w jakim zakresie pełni on rolę wyróżnika krajobrazu i centrum miejscowości.

Słowa kluczowe: prawa miejskie, tożsamość miasta, zagospodarowanie rynku

Abstract

The article concerns small towns in Lower Silesia. The research covers towns with population up to 5 000, as well as villages with urban history. Regardless of their current status, these towns have a specific character with a number of characteristic elements – landscape features. One of them, in towns which date back to the Middle Ages, is the presence of a market square. Historically, not only the rank of small towns has changed but also the function of the market square. The aim of this study was to analyze the current development, function and rank of the market square, and to determine to what extent it plays a role of landscape distinguishing mark and center of the town.

Key words: urban rights, town identity, market square development

Wprowadzenie

Małe miasta są ważnym elementem sieci osadniczej Dolnego Śląska. Ich status na przestrzeni wieków zależał od wielu czynników, na które same miasta miały często niewielki wpływ. Rozwijały się, gdy sąsiadowały ze szlakami handlowymi, były ważnymi miejscami strategicznymi, zlokalizowanymi w pobliżu przepraw przez rzeki. Rozwojowi sprzyjały też blisko położone zasoby naturalne, złoża węgla czy rud metali. Wyczerpanie tych zasobów, zmiana rangi sieci komunikacyjnej, wojny, pożary, decyzje polityczne lub administracyjne prowadziły do degradacji i utraty praw miejskich wielu małych miast, stąd część z nich stawała się wsiami, potem znów odzyskiwała status miasta, a pozycja ta też nie zawsze była trwała¹.

Cele pracy

Historia małych miast na Śląsku sięga w wielu przypadkach średniowiecza. Do początku XIV w. lokowano ok. 130 takich miast². Kształt przestrzenny nadawany miastom na mocy praw lokacyjnych okazywał się bardzo trwały i pomimo burzliwej historii często zachował się do dziś. Wyróżnikiem dawnych układów miast jest przede wszystkim rynek, w wielu przypadkach zachowany prawie w niezmienionej formie, pomimo że część miejscowości już od wielu lat jest wsią gminną, czasem sołeczką, a nawet przysiółkiem. W wyniku II wojny światowej lub późniejszego braku remontów w wielu przypadkach zabudowa pierzei rynkowych uległa zniszczeniu, a place rynkowe przekształcano najczęściej w parkingi, czasem zieleńce, zmieniając zupełnie ich charakter. Celem przeprowadzonych badań było określenie roli, jaką obecnie pełni rynek w tych miejscowościach. Postawiono pytania badawcze: (1) Czy jest on miejscem tworzącym centrum, reprezentacyjnym, skupiającym ważne funkcje, a także miejscem sprzyjającym integracji mieszkańców? (2) Czy jest jedynie kolejną przestrzenią bez wyraźnego charakteru, z miejscami parkingowymi lub zieleńcem? Odpowiedzi na te pytania są o tyle istotne, że w przyszłości prawidłowe kształtowanie struktury małych miast powinno być oparte na dawnych założeniach urbanistycznych z jednoczesnym uwzględnieniem współczesnych potrzeb mieszkańców³.

Metoda

Do badań szczegółowych wybrano 10 miejscowości, w których liczba mieszkańców nie przekracza 5 tys. i które są położone w południowo-zachodniej i południowej części

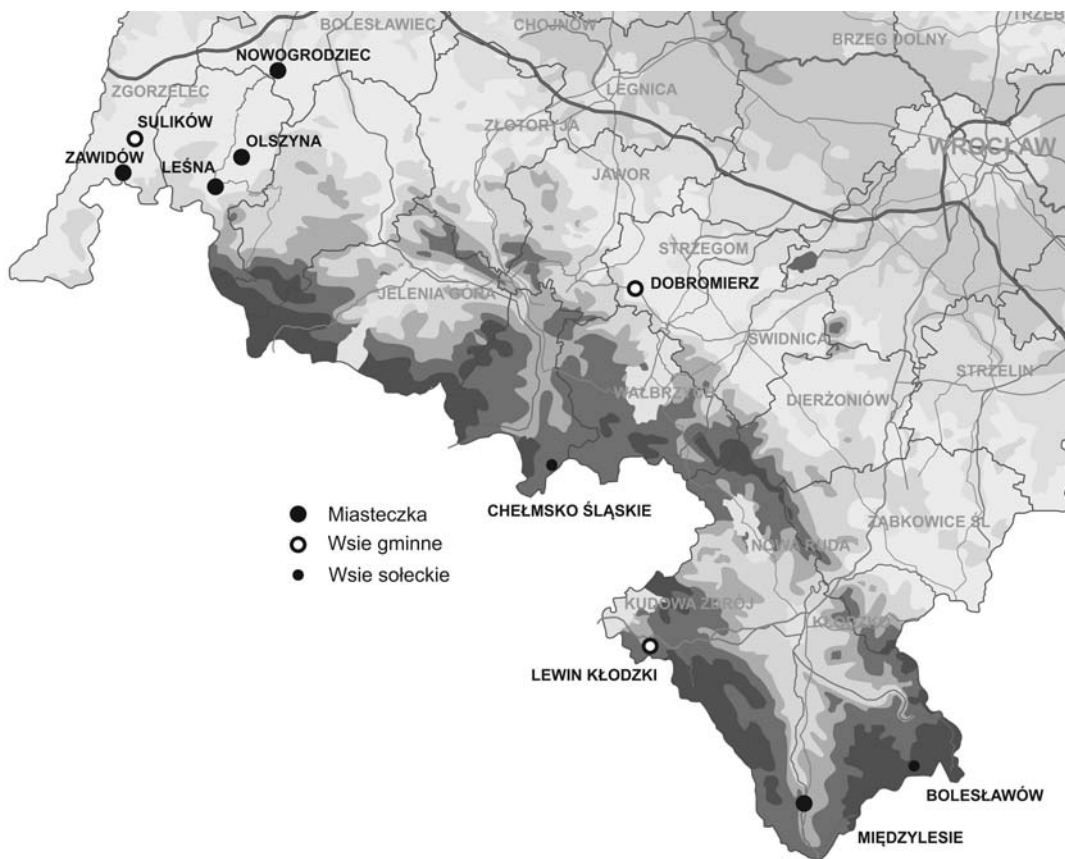
¹ Z. Borcz, I. Niedźwiecka-Filipiak, H. Zaniewska, *Transformacje miasto wieś - wieś miasto*, Wrocław 2009; H. Zaniewska, Z. Borcz, I. Niedźwiecka-Filipiak, R. Barek, M. Thiel, *Małe miasta, które uzyskały prawa miejskie w latach 1989–2011*, Kraków 2013; *Degraded and Restituted Towns in Poland. Origins, Development, Problems / Miasta zdegradowane i restytuowane w Polsce. Geneza, rozwój problemy*, red. R. Krzysztofik, M. Dymitrow, Gothenburg 2015; A. Pawlak, *Obszary zagrożeń w małych miastach*, „Czasopismo Techniczne. Architektura” 2011, R. 108, z. 6-A, s. 133–137.

² R. Eysymontt, *Małe miasta prywatne na Dolnym Śląsku - układy przestrzenne*, „Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych” 2016, t. 77, s. 245–269.

³ R.P. Masztalski, *Przeobrażenia struktury przestrzennej małych miast Dolnego Śląska po 1945 roku*, Wrocław 2005.

województwa dolnośląskiego. Wśród wybranych miejscowości pięć ma obecnie prawa miejskie, a pięć status miasta utraciły i do dziś nie odzyskały (il. 1).

Analizy dotyczyły aktualnego stanu rynków wybranych miast. Badania podzielono na dwie części: ogólną i szczegółową. W pierwszej z nich określano wielkość placu rynkowego na podstawie długości pierzei rynkowych. Wykorzystano przy tym mapy zamieszczone na Geoportalu (marzec–kwiecień 2021).

Il. 1. Lokalizacja analizowanych miejscowości (oprac. P. Filipiak)

Następnie sprawdzano:

- aktualny stan zabudowy pierzei (czy są one pełne, czy mają ubytki w zabudowie),
- liczbę dochodzących do rynku ulic,
- położenie ratusza (jeśli znajdował się w obrębie rynku),
- liczbę obiektów małej architektury i ich położenie, z podziałem na pojedyncze formy albo wiele usytuowanych regularnie lub chaotycznie,
- komunikację kołową w obrębie placu rynkowego (czy cały rynek jest udostępniony, czy jest tylko przejazd częściowy),
- liczbę i lokalizację parkingów (czy są one na całej przestrzeni rynku, czy tylko w części),

- zieleni wysoką w obrębie placu rynkowego, z podziałem na pojedyncze drzewa albo wiele rosnących regularnie lub chaotycznie.

Dodatkowo analizowano charakter panoram miejscowości widocznych z głównych dróg dojazdowych. Większość z analizowanych jednostek usytuowana była na terenie pofalowanym lub górzystym, więc sprawdzano, czy ich zabudowa wtapia się w okoliczne wzgórza i czy widoczne są dominanty, np. wieże ratusza czy kościołów.

W drugiej, szczegółowej części badań porównano zagospodarowanie rynku w trzech wybranych miejscowościach (wsi sołeckiej, wsi gminnej i mieście) na początku XX w. z zagospodarowaniem na początku XXI w.

Stan badań

Za małe miasta uznaje się miejscowości o niejednokrotnie różnej powierzchni, ale głównym miernikiem jest liczba mieszkańców. Zwykle są to jednostki nieprzekraczające 20 tys.⁴, czasem 10 tys.⁵; niektórzy badacze odnoszą się także do liczby 30 tys.⁶, albo skupiają się na miastach, które mają poniżej 5 tys. mieszkańców⁷. Te ostatnie nie mają równomiernego rozkładu na terenie całego kraju. Największe ich skupienia znajdują się w Polsce zachodniej i centralnej⁸. W 2011 r. w województwie dolnośląskim były 53 miasta, których liczba mieszkańców nie przekraczała 10 tys.⁹, a w 2019 r. miast tej wielkości było już 55¹⁰. Wśród nich w 2011 r. były 24 miejscowości, w których liczba mieszkańców nie była większa niż 5 tys., natomiast w 2019 r. było ich 27, co wskazuje na przyrost liczby małych miast na terenie województwa. Przy tym na terenie województwa dolnośląskiego jest ponad 20 miejscowości, które utraciły w różnym czasie prawa miejskie i są dziś wsiami gminnymi albo sołeckimi, natomiast od 1 stycznia 2021 r. do grupy małych miast doszła jeszcze kolejna miejscowość, Kamieniec Ząbkowicki, która uzyskała prawa miejskie¹¹ po raz pierwszy w swej historii. Miejscowość jest znana przede wszystkim z dawnego zespołu klasztornej opactwa cystersów z XIII w. i z neogotyckiego zamku Marianny Orańskiej zbudowanego według projektu Karla F. Schinkla.

⁴ R.P. Masztalski, *Przeobrażenia...*, op. cit., s. 42–43; D. Szymańska, E. Grzelak-Kostulska, *Małe miasta w Polsce – zmiany ludnościowe i funkcjonalne w drugiej połowie XX wieku*, [w:] *Małe miasta a rozwój lokalny i regionalny*, red. K. Heffner, Katowice 2005, s. 59–90; S. Opania, *Studium struktury przestrzennej małego miasta*, [w:] *Tendencje w rozwoju gospodarczym i przestrzennym małych miast w Polsce*, red. B. Bartosiewicz, Łódź 2016.

⁵ *Struktura funkcjonalna małych miast*, red. T. Marszał, Łódź 2009, s. 138.

⁶ S. Gzell, *Fenomen małomiejskości*, Warszawa 1996, s. 6.

⁷ H. Adamczewska-Wejchert, K. Wejchert, *Małe miasta. Problemy urbanistyczne stale aktualne*, Warszawa 1986, s. 20. Autorzy opisują typowe miasteczko jako liczące 2–5 tys. mieszkańców.

⁸ H. Zaniewska, *Przemiany przestrzenne małych miast po 20 latach transformacji*, [w:] *Struktura przestrzenna małych miast z perspektywy 20 lat transformacji*, red. T. Marszał, B. Bartosiewicz, Łódź 2011, s. 9–24.

⁹ *Rocznik demograficzny 2011*, Główny Urząd Statystyczny, Warszawa 2012.

¹⁰ *Rocznik demograficzny 2019*, Główny Urząd Statystyczny, Warszawa 2020.

¹¹ W. Wojtowicz, *Nowe miasta na mapie Polski w 2021 roku*, 29.12.2020, <http://urbnews.pl/nowe-miasta-na-mapie-polski-w-2021-roku> [dostęp: 18.04.2021].

Jednym z elementów charakterystycznych małych miast dolnośląskich lokowanych w średniowieczu jest rynek. Układ rynku i dochodzących do niego ulic dziś zachował się także w niektórych wsiach, wskazując tym samym na ich historyczne miejskie korzenie. Niejednokrotnie miejscowości te są obecnie niewielkimi wsiami sołeckimi¹². Rynek miał zawsze istotną rangę w prawidłowym kształtowaniu struktury miasta jako element krystalizujący jego plan¹³.

Rynek jest klejnotem starego miasta, miejscem najwyższej ekspansji twórczości architektonicznej, a zarazem pierwszym ośrodkiem handlu i komunikacji [...]. Są one bowiem terenami towarzyskiego życia miasta, jako całości, a zarazem jakby uroczystymi salami przyjęć [...]. Odgrywają też niepoślednią rolę w hygienie miasta, jako zbiorniki świeżego powietrza¹⁴.

Opis ten wskazuje na znaczącą rolę tej części struktury miasta nie tylko jako elementu kompozycyjnego, ale także jako miejsca o pewnej funkcji społecznej. Rynek jest archetypem, często sercem miejskiego organizmu, wpływającym na piękno miasta¹⁵. W przeszłości pełnił rolę centrum miejscowości, był miejscem funkcjonowania najważniejszych organów administracyjnych, zlokalizowanych w ratuszu usytuowanym na środku placu rynkowego lub w jego pierzejach. Tutaj odbywały się sądy i zebrania obywateli¹⁶. Rynek był także miejscem spotkań, spacerów i integracji mieszkańców. Funkcję placu targowego sukcesywnie przejmowały ciągi rozmaitych sklepów zlokalizowanych w pierzejach rynkowych. Na zagospodarowanie rynku składały się różne elementy, o charakterze publicznym lub prywatnym – tutaj dawniej znajdował się pręgierz, niekiedy studnia, fontanny czy rzeźby¹⁷.

Rynki wybranych małych miast na Dolnym Śląsku

Badania ogólne

Wszystkie wybrane do analiz miejscowości mają swoje korzenie w średniowieczu, a jedynie Bolesławów jest osadą górniczą, która otrzymała prawa miejskie w XVI w. (tab. 1). Pięć miejscowości ma obecnie status miasta, przy czym dwie z nich w całej swej historii były zawsze miastem (Nowogrodzic i Międzyzlesie), dwie utraciły prawa miejskie i znów je odzyskały w latach 60. XX w. (Leśna i Zawidów), natomiast jedna – Olszyna – w latach 1956–1973 miała status osiedla, a status miasta uzyskała po raz pierwszy dopiero w 2005 r. Pięć pozostałych miejscowości to dzisiejsze wsie – dawne miasta, które utraciły prawa.

¹² Z. Borcz, *Rynki małych miast i wsi o tradycjach miejskich – wartościowe wnętrza krajobrazowe*, „Architektura Krajobrazu” 2008, nr 4, s. 11–17.

¹³ K. Wejchert, *Elementy kompozycji urbanistycznej*, Warszawa 1974.

¹⁴ I. Drexler, *Odbudowanie wsi i miast na ziemi naszej*, Lwów–Warszawa–Kraków 1921, s. 203 [oryginalna pisownia w cytacie].

¹⁵ W. Kosiński, *Miasto i piękno miasta*, Kraków 2011, s. 165.

¹⁶ H. Adamczewska-Wejchert, K. Wejchert, *Małe miasta...*, op. cit., s. 22.

¹⁷ W. Kosiński, *Aktywizacja turystyczna małych miast: aspekty architektoniczno-krajobrazowe*, Kraków 2000, s. 224.

Tabela 1. Dane ogólne wybranych miejscowości (oprac. I. Niedźwiecka-Filipiak)

Nazwa	Gmina	Nazwa przed 1945 r.	Prawa miejskie, 1. uzyskanie	Prawa miejskie, 1. utrata	Prawa miejskie, 2. uzyskanie	Liczba mieszkańców		Status 2021
						2011 ¹⁾	2018/2019 ¹⁾	
Bolesławów	Stronie Śląskie	Wilhelmsthal	1581	1892	-	244	Brak danych	Wieś sołecka
Chełmsko Śląskie	Lubawka	Schömborg	1289	1945	-	2175	Brak danych	Wieś sołecka
Dobromierz	Dobromierz	Hohenfriedeberg	1289/ 1352	1945	-	847	Brak danych	Wieś gminna
Leśna	Leśna	Marklissa	1319	1945	1962	4686	4418/ 4394	Miasto
Lewin Kłodzki	Lewin Kłodzki	Hummelstadt	1401/ 1428	1945	-	880	Brak danych	Wieś gminna
Międzylesie	Międzylesie	Mittewalde	1249/ 1294	-	-	2755	2591/ 2561	Miasto
Nowogrodzic	Nowogrodzic	Naumburg am Queis	1233	-	-	4221	4235/ 4207	Miasto
Olszyna	Olszyna	Langenöls	2005	-	-	4527	4359/ 4344	Miasto
Sulików	Sulików	Schönberg	(1230) 1268	1945	-	1967	Brak danych	Wieś gminna
Zawidów	Zawidów	Seidenberg	1396	1945	1969	4384	4217/ 4180	Miasto

¹⁾ Rocznik demograficzny 2011, op. cit.; ¹⁾ Rocznik demograficzny 2019, op. cit.

Spośród pięciu wsi jedna, Bolesławów, przestała być miastem pod koniec XIX w., a cztery utraciły prawa miejskie po II wojnie światowej, w 1945 r. (Chełmsko Śląskie, Dobromierz, Lewin Kłodzki i Sulików). Dwie z tych miejscowości, Bolesławów i Chełmsko Śląskie, zdegradowane są dziś do statusu wsi sołeckich. Analiza liczby mieszkańców badanych miast w latach 2011, 2018 i 2019 wskazuje na ich powolne zmniejszanie się. Wszystkie miejscowości mają w swej strukturze rynek. Jedynie Olszyna, która po raz pierwszy uzyskała prawa miejskie dopiero na początku XXI w., nie ma go w swej strukturze przestrzennej; nie wykształcił się tam także do tej pory żaden plac, który mógłby przejąć rolę rynku. Badania dzisiejszej formy analizowanych rynków wykazały, że w większości przypadków ich kształt zbliżony jest do prostokąta lub trapezu o długości boków wynoszącej od ok. 60 do ok. 100 m, przy czym rynek w Leśnej ma formę zbliżoną do kwadratu o długości boków ok. 60 m. Tylko rynek w Międzylesiu ma obecnie kształt wydłużonego klina o długości ok. 230 m (tab. 2).

Tabela 2. Rynki w wybranych do badań miejscowościach, stan obecny (oprac. I. Niedźwiecka-Filipiak)

Nazwa	Stan 2021								
	Wymiary rynku ¹⁾	Liczba ulic	Zabudowa pierzei	Ratusz	Mała arch.	Przejazd	Parking	Zieleń na rynku	Panorama
Bolesławów	100/91-82	3							
Chełmsko Śląskie	98-79/69-57	5							
Dobromierz	100-87/56-68 trapez	6							
Leśna	60-55/68-62	6							
Lewin Kłodzki	111-98/66-55	5							
Międzylesie	230-/21-83 96/59 nieregularny	5							
Nowogrodzic	88+65-86+48/ 65-62	7							
Olszyna	brak		-	-	-	-	-	-	
Sulików	86-98/ 53-59	6							
Zawidów	62-50-64/104- 92 nieregularny	7							

¹⁾ Za: Geoportal, <https://geoportal.gov.pl> [dostęp: 18.04.2021].

Rynki w analizowanych miejscowościach mają najczęściej sześć lub pięć wlotów ulicznych, w dwóch przypadkach jest ich siedem, a w jednym tylko trzy. Odbiega to od standardu, gdyż w kontekście dochodzących do rynku ulic najczęściej w małych miastach spotyka się typ o ośmiu wlotach ulicznych¹⁸. W trzech miejscowościach, Dobromierzu, Leśnej i Nowogrodźcu, w centrum placu rynkowego znajduje się budynek ratusza, będący obecnie siedzibą władz miasta lub gminy. W Lewinie Kłodzkim ratusz zlokalizowano w pierzei rynkowej, natomiast w Zawidowie dawniej znajdował się on

¹⁸ H. Adamczewska-Wejchert, K. Wejchert, *Małe miasta...*, op. cit., s. 29.

w centrum placu rynkowego, jednak dwukrotnie zniszczyły go pożary i w połowie XIX w. nowy budynek ratusza zlokalizowano w północno-zachodnim narożniku rynku. Jedynie budynek ratusza w Leśnej ma niedużą, ośmioboczną, płasko zakończoną wieżę, pozostałe nie posiadają tego elementu.

We wszystkich miejscowościach, oprócz Leśnej i Bolesławowa, obowiązuje ruch kołowy wokół placu rynkowego, w większości jednostronny. W Lewinie Kłodzkim i Zawidowie dodatkowo jezdnia przecina skośnie powierzchnię placu (tab. 2). W Dobromierzu i Nowogrodźcu istnieje możliwość parkowania wokół całego placu rynkowego; w pozostałych miejscowościach parkowanie jest ograniczone do jednej strony lub dwóch stron rynku.

W większości rynków znajduje się uporządkowana, najczęściej w układzie geometrycznym, zieleń wysoka oraz towarzysząca jej mała architektura. Odmienne jest w Bolesławowie, gdzie drzewa tworzą zwartą grupę zajmującą prawie połowę przestrzeni placu rynkowego. Z kolei w Leśnej przestrzeń rynku jest całkowicie pozbawiona wysokich drzew (tab. 2).

Większość miejscowości jest harmonijnie wkomponowana w pejzaż okolicznych wzgórz, tworząc piękne panoramy, czasem z dominantami w postaci jednej lub dwóch wież kościołów. Jedynie Nowogrodziec położony jest na płaskim terenie, a jego panorama także jest wzbogacona o wieżę kościoła (tab. 2).

Badania szczegółowe

Badaniami szczegółowymi objęto trzy miejscowości: Nowogrodziec, który nigdy nie utracił praw miejskich, Sulików, wieś będącą siedzibą gminy, oraz zdegradowany do statusu wsi sołectkiej Bolesławów.

Nowogrodziec

Miejscowość powstała w wyniku planowej książęcej akcji lokacyjnej z XIII w. Miasto dotykały liczne pożary, powodujące znaczne zniszczenia zabudowy, jednak Nowogrodziec zawsze odzyskiwał swoją świetność¹⁹. Układ przestrzenny miasta ma kształt „łódczkowaty”, oparty o zabudowania klasztorne z kościołem²⁰. Nowogrodziec był miastem prywatnym i nie rozwijał się zbytnio poza centrum. Głównym źródłem utrzymania mieszkańców było garncarstwo i wyrób porcelany na bazie znajdujących się w pobliżu złóż gliny.

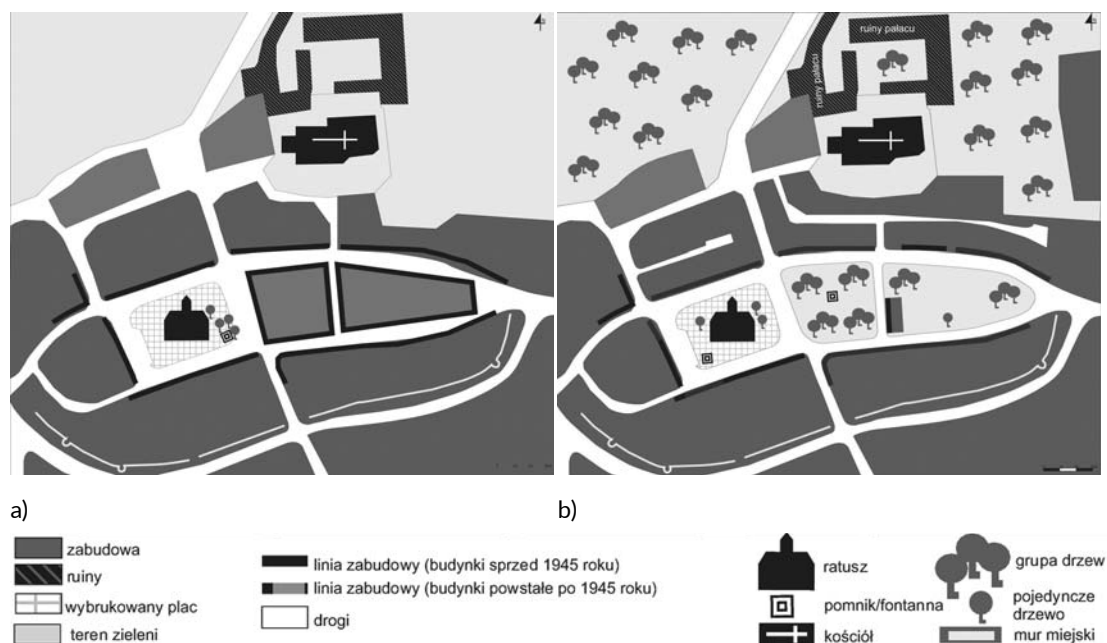
Centrum miasta w trakcie II wojny światowej zostało zniszczone w 75%. Wtedy uległy też spustoszeniu zabudowania klasztorne ss. Magdalenek, ale dewastacja obiektu postępowiała także po 1945 r.²¹ Obecnie w Nowogrodźcu odtworzono układ obrysu

¹⁹ Nowogrodziec, [w:] *Słownik geografii turystycznej Sudetów*, red. M. Staffa, t. 2: *Pogórze Izerskie (M-Ż)*, Wrocław 2003, s. 109–125.

²⁰ R. Eysymontt, *Kod genetyczny miasta. Średniowieczne miasta lokacyjne Dolnego Śląska na tle urbanistyki europejskiej*, Wrocław 2009, s. 436–439.

²¹ *Nowogrodziec*, [w:] *Słownik geografii turystycznej Sudetów...*, op. cit., s. 109–125.

zabudowy starego miasta o wrzecionowatym kształcie, bez wypełnienia kwartału zabudowy po stronie wschodniej. Odbudowano i uzupełniono zabudowę trzech pierzei rynkowych, natomiast czwarta, wschodnia pierzeja nie istnieje, co powoduje wizualne powiększenie dawnego rynku, spotęgowane niekompletnością pozostałej części kwartału zabudowy w tym rejonie miasta (il. 2). Pierzeje tworzą budynki trzy- i czterokondygnacyjne, w większości kalenicowo ustawione do placu rynkowego. W miejscu dawnego zabudowanego kwartału znajduje się skwer z drzewami, który stanowi miejsce spotkań i odpoczynku mieszkańców. We wschodniej części rynku pozostawiono otwartą przestrzeń z trawnikiem, co wpłynęło na zmianę formy centralnej części miasteczka, która została powiększona o 65 m od północy i 48 m od południa (tab. 2).

Il. 2. Porównanie rynku w Nowogrodzcu: a) pocz. XX w. oraz b) pocz. XXI w. (oprac. L. Serafin)

Z historycznego zagospodarowania placu rynkowego zachował się ratusz z 1656 r. (na środku rynku) i barokowa figura św. Jana Nepomucena w północno-zachodnim narożniku²². W 2013 r. w południowo-zachodnim narożniku rynku postawiono fontannę w kształcie garnca (dzbana), nawiązującą do ceramicznych tradycji miejscowości. Wzbudza ona wśród mieszkańców kontrowersje ze względu na mnogość interpretacji. W 2019 r. ukończono realizację projektu „Rewitalizacja płyty ul. Rynek i ul. Kościuszki w Nowogrodzcu”. Działania w ramach projektu obejmowały sferę społeczną, gospodarczą, techniczną, przestrzenno-funkcjonalną i środowiskową. Projekt polegał na

²² R. Eysymontt, *Kod genetyczny...*, op. cit., s. 438.

odnowieniu zdegradowanej infrastruktury ścisłego miasta²³. Podczas realizacji przedsięwzięcia zwrócono uwagę na poprawienie estetyki centrum miasta i przywrócenie rynkowi funkcji kulturalnych, społecznych i rekreacyjnych. Zlikwidowano otaczające ze wszystkich stron budynki ratusza parkingi i ograniczono ruch kołowy, a także zmieniono nawierzchnię. Dzięki tej realizacji rynek stał się atrakcyjnym miejscem spotkań i integracji mieszkańców.

Sulików

Sulików, podobnie jak Nowogrodzic, był miastem prywatnym. Prawa miejskie nadał mu król czeski Wacław I w 1230 r. Miasto położone jest u podnóży Góry Ognistej, w dolinie Czerwonej Wody²⁴. Jego zabudowa, tak jak wielu miast dolnośląskich, uległa zniszczeniu w XVII w. podczas wojny trzydziestoletniej. W XVII–XVIII w. miasteczko było znane jako uzdrowisko, a także jako miejsce wyrobu tzw. cągu sulikowskiego, którego produkcję zapoczątkowali tkacze przybyli z Czech. Cąg był rodzajem tkaniny z wełny i lnu służącej do produkcji pokryć i koców. Od połowy XIX w. w miasteczku produkowano dywany i obuwie damskie. Sulików stanowił także atrakcję turystyczną ze względu na swoje położenie i szachulcowe domy w rynku, w których zlokalizowana była gospoda z browarem²⁵.

Do dziś miasteczko ma tradycyjny układ przestrzenny zabudowy z rynkiem i otaczającymi go ulicami. W północno-zachodniej pierzei rynku z dawnych sześciu podcieniowych domów szachulcowych zachowały się niestety tylko dwa ustawione szczytowo. Na pocztówkach z lat 70. XX w. widoczne są jeszcze dwa tego typu budynki, niestety nie dotrwały one do obecnych czasów.

Na początku XX w. cała płaszczyzna placu była wybrukowana, a pośrodku znajdował się pomnik cesarza niemieckiego Wilhelma I na wysokim cokole, otoczony drzewami. Pomnik stanowił jedyny akcent na całej pustej przestrzeni placu rynkowego (il. 3a). Południowo-zachodnia pierzeja rynku, która także przed 1945 r. miała szczytowo ustawione domy szachulcowe z podcieniami, jest zabudowana współczesnym dwukondygnacyjnym blokiem, który utrzymuje wysokość dostosowaną do pozostałych budynków pierzei rynkowych, ale jego forma jest zdecydowanie obca. Pozostałe dwie pierzeje mają zachowane dwukondygnacyjne, ustawione kalenicowo domy z wysokimi dwuspadowymi dachami.

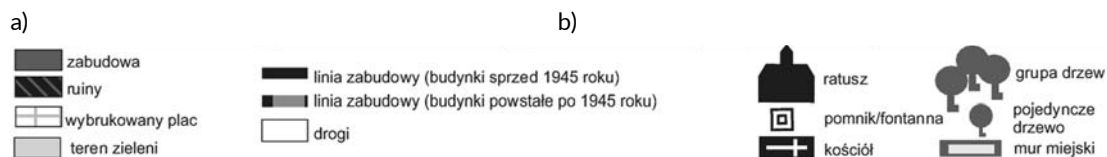
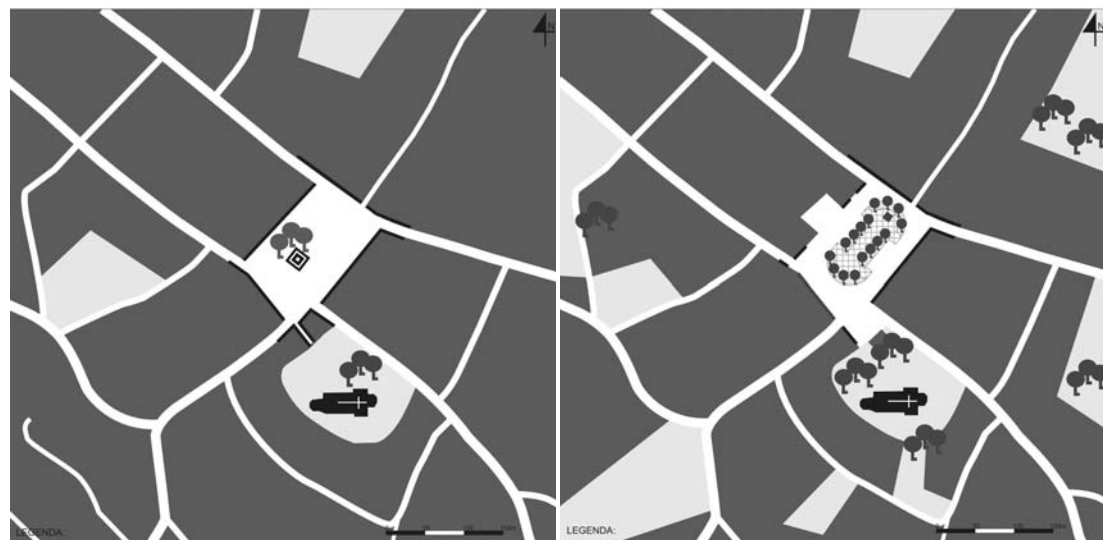
W latach 2011–2012 nastąpiła finansowana ze środków unijnych przebudowa rynku i na jej skutek zmieniono jego zagospodarowanie. Wycięto stare lipy, a w miejscu dawnego, zniszczonego pomnika, gdzie po 1945 r. stał pamiątkowy kamień, ustawiono żeliwną, stylizowaną pompę. Usunięto całą istniejącą kostkę brukową. Nowe nawierzchnie wykonano z urozmaiconej kolorystycznie betonowej kostki. Wstawiono

²³ R. Relich, *Rewitalizacja płyty rynku w Nowogrodzcu*, 23.07.2019, www.nowogrodzic.pl/index.php/wiadomosci/2392-rewitalizacja-plyty-rynku-w-nowogrodzcu-2 [dostęp: 10.04.2021].

²⁴ Sulików, [w:] *Słownik geografii turystycznej Sudetów...*, op. cit., s. 344–352.

²⁵ *Ibidem*.

parkowe ławki, kosze na śmieci, lampy, a w południowym narożniku zegar na słupie. Całość obsadzono drzewami (Il. 3b). Zorganizowano także miejsca postojowe i zatoczkę autobusową.

Il. 3. Porównanie rynku w Sulikowie: a) pocz. XX w. oraz b) pocz. XXI w. (oprac. L. Serafin)

Bolestawów

Z trzech miejscowości wybranych do badań szczegółowych pierwotny układ Bolestawowa uległ największym przeobrażeniom. Wieś położona jest w atrakcyjnym turystycznie regionie Kotliny Kłodzkiej, dokładnie w dolinie pomiędzy Masywem Śnieżnika a Górami Bialskimi. Bolestawów jako osada górnicza prawa miejskie i prawo wolnego miasta górniczego otrzymał w 1581 r.²⁶, a utracił je bezpowrotnie w 1892 r. Pomimo znacznej degradacji do dziś zachował się zarys pierwotnego układu urbanistycznego z prostokątnym rynkiem i trzema ulicami wlotowymi o brukowanej nawierzchni (il. 4).

²⁶ Bolestawów, [w:] *Słownik geografii turystycznej Sudetów*, t. 16: *Masyw Śnieżnika i Góry Bialskie*, red. M. Staffa, Warszawa 1993, s. 60–63.

„Śnieżnik”; drugi plan obejmował projekty warszawskie, w których zaproponowano potężne stacje typu alpejskiego²⁷. Propozycja krakowska zawierała rozwiązanie sprzęgające miasteczko z otaczającymi je stokami narciarskimi i trasami turystycznymi. Zastosowano przy tym podejście zachowawcze, uwzględniające skalę i tradycję miejsca²⁸. Projekty te nie doczekały się realizacji, a funkcję mocnego ośrodka turystycznego spełniają obecnie Czarna Góra, Sienna i Stronie Śląskie.

Wnioski

Przedstawione w pracy badania wykazały, że rynki były bardzo znaczącym elementem struktury miast średniowiecznych i zachowały się do czasów współczesnych, niezależnie od dzisiejszego statusu miejscowości. Stanowią one wyróżnik krajobrazowy, który świadczy o miejskich korzeniach, nawet przy tak dużej degradacji miejscowości jak w przypadku Bolesławowa. We wszystkich miejscowościach rynki tworzą czytelne centrum skupiające funkcje administracyjne i rekreacyjne, czasem handlowo-usługowe. Potwierdza to przykład miasta Olszyna, które nie posiada rynku, przez co trudno jest dziś znaleźć w jego strukturze miejsce, które pełni funkcję centrum. We wszystkich analizowanych miejscowościach rynki są miejscami reprezentacyjnymi, zdarza się, że objętymi w ostatnich latach projektami, których realizacja miała na celu podniesienie ich atrakcyjności, funkcjonalności i – jak podkreślano w przypadku Nowogrodźca – przywrócenie funkcji kulturalnych i społecznych. Rynki są już nie tylko miejscem parkingowym, ale powoli stają się znowu wyróżnikiem i wizytówką miasta, a także miejscem integracji oraz spotkań jego mieszkańców.

Bibliografia

- Adamczewska-Wejchert H., Wejchert K., *Małe miasta. Problemy urbanistyczne stale aktualne*, Warszawa 1986.
- Bolesławów, [w:] *Słownik geografii turystycznej Sudetów*, red. M. Staffa, t. 16, *Masyw Śnieżnika i Góry Białskie*, Warszawa 1993, s. 60–63.
- Borc Z., *Rynki małych miast i wsi o tradycjach miejskich – wartościowe wnętrza krajobrazowe*, „Architektura Krajobrazu” 2008, nr 4, s. 11–17.
- Borc Z., Niedźwiecka-Filipiak I., Zaniewska H., *Transformacje miasto wieś – wieś miasto*, Wrocław 2009.
- Degradated and restituted towns in Poland. Origins, development, problems / Miasta zdegradowane i restytuowane w Polsce. Geneza, rozwój problemy*, red. R. Krzysztofik, M. Dymitrow, Gothenburg 2015.
- Drexler I., *Odbudowanie wsi i miast na ziemi naszej*, Lwów–Warszawa–Kraków 1921.

²⁷ W. Kosiński, *Aktywizacja...*, op. cit., s. 121.

²⁸ *Ibidem*, s. 165–166, 269; *idem*, *Studia nad miastem Bolesławów w Sudetach Śląskich*, „Miasto” 1980, z. 12, s. 16–32; W. Kosiński, D. Karpiński, *Bolesławów – przyszłość i współczesność. Studium architektury regionalnej*, Wrocław 1985.

- Eysymontt R., *Kod genetyczny miasta. Średniowieczne miasta lokacyjne Dolnego Śląska na tle urbanistyki europejskiej*, Wrocław 2009.
- Eysymontt R., *Małe miasta prywatne na Dolnym Śląsku – układy przestrzenne*, „Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych” 2016, t. LXXVII, s. 245–269.
- Geoportal, <https://geoportal.gov.pl> [dostęp: 18.04.2021].
- Gzell S., *Fenomen małomiejskości*, Warszawa 1996.
- Kosiński W., *Aktywizacja małych miast: aspekty architektoniczno-krajobrazowe*, Kraków 2000.
- Kosiński W., *Miasto i piękno miasta*, Kraków 2011.
- Kosiński W., *Studia nad miastem Bolesławów w Sudetach Śląskich*, „Miasto” 1980, z. 12, s. 16–32.
- Kosiński W., Karpiński D., *Bolesławów – przyszłość i współczesność. Studium architektury regionalnej*, Wrocław 1985.
- Masztalski R.P., *Przeobrażenia struktury przestrzennej małych miast Dolnego Śląska po 1945 roku*, Wrocław 2005.
- Nowogrodzic, [w:] *Słownik geografii turystycznej Sudetów*, red. M. Staffa, t. 2: *Pogórze Izerskie (M-Ż)*, Wrocław 2003, s. 109–125.
- Opania S., *Studium struktury przestrzennej małego miasta*, [w:] *Tendencje w rozwoju gospodarczym i przestrzennym małych miast w Polsce*, red. B. Bartosiewicz, Łódź 2016, s. 49–66.
- Pawlak A., *Obszary zagrożeń w małych miastach*, „Czasopismo Techniczne. Architektura” 2011, R. 108, z. 6-A, s. 133–137.
- Relich R., *Rewitalizacja płyty rynku w Nowogrodźcu*, 23.07.2019, www.nowogrodzic.pl/index.php/wiadomosci/2392-rewitalizacja-plyty-rynku-w-nowogrodzcu-2 [dostęp: 10.04.2021].
- Rocznik demograficzny 2011*, Główny Urząd Statystyczny, Warszawa 2012.
- Rocznik demograficzny 2019*, Główny Urząd Statystyczny, Warszawa 2020.
- Struktura funkcjonalna małych miast*, red. T. Marszał, Łódź 2009.
- Sulików, [w:] *Słownik geografii turystycznej Sudetów*, red. M. Staffa, t. 2, *Pogórze Izerskie (M-Ż)*, Wrocław 2003, s. 344–352.
- Szymańska D., Grzelak-Kostulska E., *Małe miasta w Polsce – zmiany ludnościowe i funkcjonalne w drugiej połowie XX wieku*, [w:] *Małe miasta a rozwój lokalny i regionalny*, red. K. Heffner, Katowice 2005, s. 59–90.
- Wejchert K., *Elementy kompozycji urbanistycznej*, Warszawa 1974.
- Wojtowicz W., *Nowe miasta na mapie Polski w 2021 roku*, 29.12.2020, <http://urbnews.pl/nowe-miasta-na-mapie-polski-w-2021-roku> [dostęp: 18.04.2021].
- Zaniewska H., *Przemiany przestrzenne małych miast po 20 latach transformacji*, [w:] *Struktura przestrzenna małych miast z perspektywy 20 lat transformacji*, red. T. Marszał, B. Bartosiewicz, Łódź, s. 9–24.
- Zaniewska H., Borcz Z., Niedźwiecka-Filipiak I., Berek R., Thiel M., *Małe miasta, które uzyskały prawa miejskie w latach 1989–2011*, Kraków 2013.